

Бил ли е св. Мелетий Антиохийски ръкоположен от ариани: за още една лъжлива аналогия във въпроса за хиротониите

Белгородски епископ Силвестър, викарий на Киевската митрополия, ректор на Киевската духовна академия и семинария

В рамките на полемиката за начина на приемане в Църквата на лица, получили ръкоположения в разколнически общности, постоянно могат да се чуят препратки към различни исторически прецеденти. В частност, защитниците на позицията на Константинополската Патриаршия, която прие в общение членовете на УПЦ КП и УАПЦ без да повтори над тях техните хиротонии, посочват примери, когато Църквата е приемала с техния сан лица, ръкоположени не само от разколници, но дори и от еретици. При едно по-внимателно разглеждане обаче тези примери се оказват далеч не толкова еднозначни.

Тук ще обърнем внимание само на един такъв пример, защото позоваванията върху него се срещат доста често. Има се предвид ръкоположението на св. Мелетий, възкачен на Антиохийския престол през 360 г. В литературата могат да се срещнат твърдения, че той е бил ръкоположен от ариани. За това говорят както древните църковни писатели, така и съвременните изследователи. Например, Сократ Схоластик в своята «Църковна история» съобщава, че в Антиохия привержениците на Никейското изповедание смятали, че «Мелетий е получил ръкоположение по решение на арианите» (Кн. II, гл. 44)^[1]. Св. Епифаний Кипърски пише, че св. Мелетий бил «ръкоположен от ариани, привърженици на Акакий [Кесарийски]» (Панарион, 73, 28)^[2]. Съвсем наскоро за същото писаха епископ Кирил (Катерелос, в момента митрополит Киринийски в юрисдикцията на Константинополската Патриаршия)^[3] и игуменът на килията «Св. Анна» в Света Гора архимандрит Антипа^[4].

Както знаем, св. Мелетий още приживе е бил заобиколен с особена почит както в Антиохия, така и в Константинопол. А през 381 г. той е бил дори председател на II Вселенски събор. Как тези факти могат да се съгласуват с обвиненията в арианство? Отговори на този въпрос вече са били давани от някои православни автори^[5], и все пак ние ще се постареем да разгледаме по-внимателно този сюжет от църковната история.

Жизненият път на св. Мелетий до избирането му на Антиохийската катедра

За живота на св. Мелетий преди неговото избиране на Антиохийската катедра се знае съвсем малко. В изворите има само съвсем оскъдни сведения за съдбата му преди 360 г.

Към момента на своето избиране на Антиохийската катедра св. Мелетий вече е бил епископ. Около 358 г. той получил катедрата в Севастия (днес Сивас, източна Турция) вместо сваления епископ Евстатий[6]. Но пребиваването на св. Мелетий в Севастия било съвсем кратко. Както пише бл. Теодорит Кирски, Мелетий, «недоволен от необуздаността на своите подчинени, се оттеглил на покой и живеел в друг град» (Църковна история. Кн. II, гл. 31)[7]. Възможно е, че става дума за конфликт с паството, запазило симпатии към изгонения епископ Евстатий. Сократ Схоластик пише, че от Севастия св. Мелетий се преместил във Вероя Сирийска, където също заел епископската катедра (Кн. II, гл. 44)[8]. Но в изследователската литература фактът на епископското служение на св. Мелетий във Вероя се поставя под съмнение. Очевидно е, че той просто е живял във Вероя в усамотение, но не е изпълнявал там епископски функции. Именно от Вероя Мелетий бил призван за служение в Антиохия.

В запазените извори няма указания за това, кой именно е ръкоположил св. Мелетий за епископ Севастийски. Остава неясен и въпросът за това, каква богословска позиция е заемал Мелетий в момента на епископската си хиротония. В науката тези въпроси остават предмет на дискусия. Както казахме, в Севастия св. Мелетий бил назначен вместо изгонения епископ Евстатий. Последният принадлежал към *омиусианите* (от гр. ὁμοούσιος – подобосъщен), т.е. споделял учението за «подобосъщия» на Сина на Бога Отец. Омиусианите отхвърляли терминологията на Никеийския събор. Те смятали, че учението за единосъщия на Отца и Сина съдържа ереста на модализма (савелианството). В термина «единосъщен» (омоусиос, гр. ὁμοούσιος), който бил употребен в Никеийския Символ на вярата, те виждали опасност от сливане на Отца и Сина «в една същност». При това често в термина «подобосъщен» те влагали смисъл, близък до Никейското изповедание[9].

Свалянето на епископ Евстатий от Севастийската катедра било по всяка вероятност резултат на активността на епископ Акакий Кесарийски, който бил лидер на друго богословско течение – *омиите*. Омии (от гр. ὅμιος – подобен) е термин, с който е прието да се наричат последователите на Евсевий Кесарийски – предшественик на Акакий на Кесарийската катедра. В своето богословие омиите изхождали от това, че Бог Отец не може да встъпи в непосредствено отношение със света и затова за сътворението на света произвежда по Своя воля по един непостижим начин единородния Син. Те не признавали равенството на Отца и Сина, макар и да не поставяли при това Божия Син в една редица с тварните същности, защото Го смятали за Творец на света. Те смятали, че произходът на Сина от Отца е неизречен и непознаваем. При това, ако омиусианите смятали Сина за подобен на Отца по същност, то омиите, признавайки Сина за подобен на Отца, все пак не смятали за възможно да се говори за подобие по същност[10]. По този начин концепцията на омиите не била тъждествена нито на строгото арианство, нито на омиусианството, нито на Никейското изповедание.

Смята се, че омиите са заявили за пръв път ясно съществуването си на Анкирския събор през 358

г. Този събор анатемосал както строгото арианство (аномейството), така и Никейското изповедание. Участниците на Анкирския събор отхвърлили термина «единосъщен», също виждайки в него опасност от савелианство. И все пак, както признават съвременните изследователи, Анкирският събор от 358 г. обективно приближил победата на Църквата над арианството[11].

Тук са особено важни свидетелствата на св. Епифаний Кипърски. В своя «Панарион» той включва името на св. Мелетий в списъка на омиите, като го поставя на второ място след Акакий Кесарийски (Панарион, 73, 23)[12]. При това св. Епифаний, цитирайки текста на изповеданието, прието през 359 г. на Селевкийския събор, не споменава Мелетий сред 43-мата епископи, подписали този документ (Панарион, 73, 26)[13]. Това означава, че в списъка на подписалите изповеданието на Селевкийския събор, с който е разполагал св. Епифаний, името на св. Мелетий е липсвало. Ето защо съвременните изследователи смятат за недоказан факта на участието на св. Мелетий в Селевкийския събор. Възможно е, че отсъствието му на Селевкийския събор се обяснява с това, че по това време той вече не е управлявал Севастийската епархия и като епископ, свален от катедрата си, не можел да бъде участник в събора.

Както пише св. Епифаний, омиите «в зависимост от обстоятелствата на времето криели своите мисли». По тази причина сред онези, които се присъединили към течението на омиите, имало и хора с напълно православни възгледи (Панарион, 73, 23)[14]. Тази забележка на св. Епифаний свидетелства за голямата сложност на ситуацията, в която се била оказала Църквата в периода между Първия и Втория Вселенски събори. Прокарването на ясна граница между различните богословски течения по това време било практически невъзможно. Френският изследовател Фердинанд Кавалера, анализирайки църковния живот на Изток през годините, когато там тържествували различни ариански и полуариански течения, отбелязва, че в хаоса на борбата между различните течения било крайно сложно да се различат онези, които запазвали вярност към Никейския събор, от онези, които принципно отхвърляли неговото учение[15]*.

Ясно е, че св. Мелетий по никакъв начин не може да бъде причислен към привържениците на строгото арианство (аномейците). Той също така едва ли е могъл да бъде омиусианин, защото е бил назначен на катедрата в Селевкия именно вместо омиусианина Евстатий. От друга страна, няма и свидетелства за това, че св. Мелетий преди 360 г. е подкрепял открито никейското течение. Най-вероятно той наистина е бил близък до кръга на Акакий Кесарийски. Но, както настоява Кавалера, тук трябва да се говори не за солидарност на св. Мелетий с богословската позиция на омиите, а само за една своеобразна «принадлежност към групата». Няма свидетелства за това, че св. Мелетий е бил идеолог и пропагандист на доктрината на омиите. Съвременниците, макар и признаващи факта на близостта на Мелетий към кръга на Акакий Кесарийски, все пак никога не са говорили за него като за еретик.

Избирането на св. Мелетий на Антиохийската катедра

Сега трябва да кажем няколко думи и за ситуацията, създадена се в Антиохия към момента, когато на тази катедра бил избран св. Мелетий. Още около 327-330 г. от Антиохийската катедра бил свален св. Евстатий (да не се бърка с Евстатий Севастийски), който бил участник на I Вселенски събор и последователно защитавал неговите определения. Очевидно е, че той е бил свален в резултат на интригите на Евсевий Никомидийски. Против св. Евстатий били повдигнати различни обвинения: и в морална нечистота, и в оскърбяване на майката на императора, и в савелианство. Както и да е, Евстатий бил свален. Изглежда, че скоро след това той починал в изгнание, въпреки че годината на неговата смърт остава в науката предмет на дискусии[16].

След изгонването на св. Евстатий престолът на Антиохия минал за дълго време в ръцете на арианите, а строгите никейци (започнали да ги наричат «евстатiani» по името на изгонения православен епископ) нямали в Антиохия нито един храм.

Селевкийският събор през 359 г. свалил от Антиохийската катедра крайния арианин Евдоксий, който скоро след това успял да заеме Константинополския престол. Антиохийската катедра останала празна. Именно в тази ситуация през 360 г. на нея се възкачил св. Мелетий.

Практически всички достъпни извори еднозначно свидетелстват, че св. Мелетий е бил назначен на Антиохийския престол по протекция на Акакий Кесарийски. При това повечето древни писатели също толкова еднозначно твърдят, че Мелетий не е оправдал надеждите на групата на омиите. Когато Мелетий пристигнал в Антиохия, той публично «изразил прекия смисъл на учението за Бога» (Кн. II, гл. 31)[17]. Св. Епифаний също пише, че групата на Акакий се е излъгала в очакванията си за Мелетий: «Този Мелетий, назначен от привържениците на Акакий, се смятал от тях за последовател на тяхното мнение, но не се оказал такъв, както разказват мнозина» (Панарион, 73, 28)[18].

Именно към 360 г. се отнася и първият достъпен документ, излагащ богословската позиция на св. Мелетий. Това е беседата му върху думите от Книга Притчи *Господ ме имаше като начало на Своя път, преди Своите създания, открай време* (Притч. 8:22). Според версията на бл. Теодорит избирането на нов епископ се извършило в Антиохия в присъствието на император Констанций, който пожелал всички кандидати да произнесат реч върху посочения библийски стих[19]. Изборът на този стих не бил случаен, защото именно върху него арианите основавали своето учение. Ето защо чрез тълкуването на този стих можела с пълна очевидност да се прояви богословската позиция на всеки кандидат. Опирайки се на това свидетелство на Теодорит, някои изследователи смятат, че фактически в Антиохия е бил проведен богословски диспут, с оглед на чиито резултати било взето решението за назначаването на нов епископ[20].

Другите извори обаче не свързват проповедта на св. Мелетий с процедурата на избиране на Антиохийския епископ. Например, св. Епифаний пише, че това била първата проповед на св. Мелетий пред антиохийското паство вече след назначаването му на тази катедра (Панарион, 73, 28)[21]. Именно св. Епифаний е запазил за нас текста на тази беседа (Панарион, 73, 29-33)[22].

Както се вижда от текста на беседата, св. Мелетий бил крайно предпазлив в излагането на учението за Божия Син. Той явно избягва употребата на термина «Единосъщен», предпочитайки библейски термини. Св. Епифаний като цяло оценява тази беседа положително (Панарион, 73, 35)[23].

В беседата на св. Мелетий Синът директно е наречен Бог и Създател на света. Св. Мелетий ясно сочи, че Синът не е просто сила, глас или бездушен образ на Отца, а има самостоятелно ипостасно битие. Може би единственото място, в което може да се види влияние на богословието на омиите, е твърдението, че Синът е *подобен* на Отца. И все пак можем да се съгласим с френския изследовател Емил Аман, който смята, че в цитираната беседа на св. Мелетий «никейците са могли да познаят себе си». По мнението на Аман, св. Мелетий в тази беседа съзнателно «застава на страната на традиционната вяра». Фактически Мелетий тук «твърди всичко, което е твърдял Никеийският Символ на вярата; той отхвърля всички двусмислени тълкувания, тясно или отдалечено граничещи с арианството»[24].

Едва няколко месеца след избирането си на Антиохийската катедра св. Мелетий бил свален от нея. В описанието на причините на неговото сваляне древните църковни писатели са практически единодушни. Възкачвайки се на Антиохийската катедра, св. Мелетий започнал еднозначно да подкрепя Никейското изповедание. Фактически той се присъединил към формиращото се «новоникеийско» течение, разработило троичната богословска терминология. По думите и на Теодорит, и на Созомен именно изповеданието на учението за Троицата довело до изгонване на св. Мелетий от катедрата му.

Евстатианите и мелетианите

В Антиохия продължавали да съществуват и последователите на св. Евстатий, които отказвали да се обединят с привържениците на св. Мелетий. Затова фактически в Антиохия се образували две групи православни: евстатиани и мелетиани. Както пише бл. Теодорит, «в Антиохия православният народ се разпаднал на две течения: привържениците на всехвалния Евстатий, отделили се още преди това, се събирали на богослужение отделно, а отстъпилите от арианското общество заедно с дивния Мелетий извършвали богослужение пак отделно в тъй наречената «стара църква». При това и двете групи изповядвали еднаква вяра, защото и едната, и другата с равно усърдие защитавали символа на изложеното в Никея учение. Разделяла ги само взаимната вражда и привързаността на всяка група към своя предводител» (Кн. III, гл. 4)[25].

Тъй като общината на последователите на св. Евстатий съществувала вече не едно десетилетие, в другите Поместни Църкви тя била смятана за единствената православна общност в Антиохия. С последователите на Евстатий поддържал връзка св. Атанасий Александрийски, а също и римските епископи. При все това евстатианите си нямали епископ. Техен лидер бил свещеникът

Павлин. През 362 г., когато св. Мелетий бил в изгнание, Антиохия била посетена от епископ Лукифер Каралиски. Той ръкоположил Павлин за епископ. Това значително влошило ситуацията, защото сега за Антиохийската катедра претендирали вече двама епископи с православно изповедание: Павлин и Мелетий.

Св. Мелетий Антиохийски станал един от главните съюзници на новоникеите. Той бил съмишленик на св. Василий Велики и св. Григорий Богослов. Въпреки това Рим запазвал недоверчиво отношение към него. Св. Василий Велики в кореспонденцията си със западните епископи се опитвал да разсее недоверието им към св. Мелетий и да ги убеди да го признаят за законен Антиохийски епископ. Така например, през 372 г. той изпратил до Рим писмо, подписано от 32 източни епископи (Писмо 92)[26]. Но тези усилия на св. Василий нямали успех. Римската Църква продължавала да не признава пълномощията на св. Мелетий като предстоятел на Антиохийската Църква. Въпреки всичко това през 381 г. св. Мелетий не че само взел участие в работата на II Вселенски събор, но и бил избран за негов председател. Отците на събора, опитвайки се намерят решение за сложната ситуация в Антиохия, не подлагали на съмнение действителността (законността) на хиротонията на св. Мелетий, както и не изказвали съмнения в неговата православност[27].

Още по време на работата на II Вселенски събор св. Мелетий починал, така и без да встъпи в канонично общение с Рим. Затова в католическата традиция се наложил терминът «мелетиански разкол». Това словосъчетание произлиза от католическото учение за Църквата: щом привържениците на св. Мелетий в Антиохия не са имали общение с Римския престол, значи те трябва да бъдат квалифицирани като схизматици. През XX в. обаче католическите историци и богослови започват да се отказват от този възглед за св. Мелетий. Например, Аман нарича словосъчетанието «мелетиански разкол» «твърде неуместно»[28].

Преодоляването на църковния разкол в Антиохия

След като св. Мелетий починал, някои авторитетни йерарси (например, св. Григорий Богослов и св. Амвросий Медиолански) предлагали на събранията си да не избират нов архиерей за Антиохийската катедра, а да я дадат на епископ Павлин и с това да турят край на разкола. Победила обаче друга гледна точка. За приемник на св. Мелетий бил избран неговият най-близък съратник Флавиан, и разделението в Антиохия се запазило. Въпреки че православието на епископ Павлин не се подлагало на съмнение, все пак на Изток именно той бил смятан за виновник на антиохийската схизма. При това Римската Църква продължавала да поддържа официално общение с епископ Павлин.

Епископ Павлин починал през 388 г. Той обаче успял да ръкоположи приемник – епископ Евагрий. Затова и след смъртта на Павлин разколът не се прекратил. Евагрий починал около 392-393 г. Флавиан успял обаче да убеди евстатианите да не си избират повече епископи. Това спомогнало за постепенното преодоляване на разкола. През 394 г. пълномощията на епископ Флавиан били

признати от Александрийската Църква, а през 398 г. и от Римската Църква.

Трябва да споменем и още един немаловажен аспект на църковния конфликт в Антиохия. Работата е там, че епископ Павлин ръкоположил Евагрий единолично^[29]. Изглежда, че и самият Павлин е бил ръкоположен единолично от епископ Лукифер Каралиски. Затова св. Флавиан не признавал законността на свещенството в общината на евстатианите и настоявал, че всички техни клирици трябва да бъдат преръкоположени.

Колко сериозно е било противопоставянето в Антиохия, може да се види от проповедите на св. Йоан Златоуст, който от 386 до 397 г. служил там като презвитер и бил един от най-близките сътрудници на св. Флавиан. Например, в беседата си върху думите на апостол Павел *Един е Господ, една е вярата, едно е кръщението* (Еф. 4:5) св. Йоан стоварва доста жестоки изобличения върху онези, «които безогледно се присъединяват към хората, отделили се от Църквата». Обръщайки се към защитниците на евстатианите, Златоуст възкликва: «Какво говориш ти? «Вярата им е същата, те също са православни»... Кажи ми: мигар смятате за достатъчно това, че ги наричат православни, след като при тях е оскъдняла и изчезнала благодатта на ръкоположението? Че каква е ползата от всичко останало, след като не е запазена тази последната? Трябва да държим както за вярата, така и за нея (за благодатта на свещенството). А ако всекиму е позволено, както казва древната пословица, да пълни ръцете си, да бъде свещеник, то тогава нека пристъпят всички, и напразно е устроен този жертвеник, напразно – църковният чин, напразно – йерейският лик: да ги разтурим и унищожим» (Беседи към Послание до Ефесяни, 11, 5)^[30]. Както виждаме, св. Йоан директно отрича наличието на благодатта на свещенството при последователите на Павлин и ги квалифицира като разколническа общност, противопоставяща се на Църквата.

Цитираната беседа съдържа и доста сурова оценка на църковните разколи като такива: «Нищо не оскърбява толкова Бога, колкото разделенията в Църквата. Ако ще и да сме извършили хиляда добри дела, ние пак ще бъдем осъдени не по-малко от онези, които са терзали тялото Му, ако рушим целостта на Църквата... Един свят мъж е казал нещо, което би могло да изглежда дръзко, ако не го беше казал той. Какво по-точно? Той е казал, че такъв грях не може да се изглади дори с мъченичество. И наистина, кажи ми, за какво приемаш мъчения? Нали за славата Христова? И тъй, бидейки готов да дадеш душата си за Христа, как така се решава да разоряваш Църквата, за която е дал душата Си Христос?... Вредата (от разделенията) не е по-малка от онази, които ни причиняват враговете, че дори и много по-голяма» (Беседи към Послание до Ефесяни, 11, 4)